

Тетяна Сорочинська,
аспірант
Рівненського державного
гуманітарного університету

ФОРМУВАННЯ ЗАСАД МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ РАДЯНСЬКОГО ВЧИТЕЛЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ РІВНЕНЩИНИ (1939–1950 рр.): ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті автор аналізує особливості формування засад моральної культури студентів педагогічних закладів Рівненщини (1939–1950 рр.). З'ясовано роль морального та духовного чинника як засобу професіоналізації майбутнього радянського вчителя педагогічних закладів Рівненщини представлено періоду. Зазначено, що моральна культура особистості виявляє засвоєння існуючих у суспільстві моральних цінностей, ступінь залучення їх до моральних аспектів діяльності, міру особистого морального розвитку.

Ключові слова: Рівненщина, моральна культура, освіта, педагогічні заклади, вчительські кадри.

В статье автор анализирует особенности формирования моральной культуры студентов педагогических учреждений Ровенщины (1939–1950 гг.). Выяснена роль морального и духовного фактора как средства профессионализации будущего советского учителя педагогических заведений Ровенщины представленного периода. Отмечено, что нравственная культура личности обнаруживает усвоение существующих в обществе моральных ценностей, степень привлечения их к моральным аспектам деятельности, степень личного нравственного развития.

Ключевые слова: Ровенщина, моральная культура, образование, педагогические учреждения, учительские кадры.

The author analyzed the peculiarities of the formation of the bases of moral culture of the students in pedagogical establishments of Rivnenshchyna (1939-1950). The role of moral development and the spiritual factor as the mean of profesionalizarion of would-be USSR teacher in Rivnenshchyna in direct period is pointed out. Moral culture of the personality reveals the mastering of the real moral values, the degree of its attraction to the moral aspects of activity and the measure of personal moral development.

Key words: Rivne region, the moral education, pedagogical establishments pedagogical staff.

Проблеми морального розвитку, виховання та вдосконалення особистості турбували суспільство в усі часи. Згідно ціннісної концепції сучасної дидактики, процес навчання є одночасно процесом направленою духовного розвитку і виховання. Зміст етичного виховання є віддзеркаленням найважливіших вимірів буття людини, її відносин і діяльності в соціумі, духовній сфері, змісті освіти. Тому актуальною проблемою сьогодні є забезпечення духовного та морального розвитку особистості, формування і вдосконалення основних моральних норм, ідеалів, принципів, цінностей студентської молоді в системі педагогічної освіти. Набуття майбутніми педагогами такого соціального досвіду, досягнення високої моральної культури особистості є однією з умов удосконалення професіоналізму фахівця. Адже сформовані духовно-моральні потреби виступають спонуканням моральної діяльності людини, її активної життєвої позиції. Велика роль у цьому плані відводиться школі, яка, окрім освітньої функції, виконує ще й виховну, виховуючи активного, корисного для суспільства громадянина. Саме навчально-виховні заклади, насамперед, повинні бути орієнтовані на створення умов для формування педагога з високими моральними орієнтирами. Адже для майбутнього країни важливо не тільки те, наскільки знаючим і освіченим будуть випускники школи, але й яким буде їх світогляд, громадська та моральна позиція.

Проблема формування моральної культури молоді в науковій літературі турбувала дослідників повсякчас. Серед них відзначимо І. Бега, І. Гамрецького, Н. Дудник, А. Зосімовського, І. Киштимову, Е. Козлова, В. Коцура, О. Парфьонову, Г. Полторак, В. Струманського.

Мета статті полягає у з'ясуванні ролі морального та духовного чинника як засобу професіоналізації майбутнього радянського вчителя педагогічних закладів Рівненщини (1939–1950 рр.). Адже, моральна культура особистості виявляє засвоєння існуючих у суспільстві моральних цінностей, ступінь залучення їх до моральних аспектів діяльності, міру особистого морального розвитку.

Історичний аналіз доводить, що загальнопедагогічна підготовка в сучасному педагогічному закладі розвивається не на порожньому місці: вона не відкидає прогресивного минулого, а передбачає вивчення і творчий розвиток усього цінного з історії становлення і розвитку педагогічної школи України. Відтак, розвиток сучасної педагогічної освіти неможливий без осмислення й усвідомлення історичного досвіду. Використання творчих пошуків та знахідок попередників дозволяє поєднати сучасне з минулим, забезпечити єдність та наступність історико-педагогічного процесу.

Особливий інтерес у цьому аспекті становить період 39–50-х рр. ХХ ст. на Рівненщині, який характеризується інтенсивними соціально-історичними та культурними перетвореннями. Освітня політика радянської

влади, яка прийшла на зміну асиміляторської політики Другої Речі Посполитої, у багатьох випадках збігалася з потребами розвитку регіону, зокрема і Рівненщини, і тому сприймалася населенням прихильно. Йдеться про те, що 30 вересня 1939 р. наркомат освіти УРСР подав доповідну записку ЦК КП(б)У і Раднаркому УРСР про реорганізацію системи освіти в Західній Україні [3]. Поданий проект був схвалений колегією наркомату освіти республіки. Наслідком реалізації цього документу стало відкриття шкіл з українською мовою навчання. Державні органи освіти створювали умови для того, щоб усі діти, підлітки відвідували школу. І хоча, в першу чергу, підґрунтям такої позиції виступав пропагандистсько-ідеологічний чинник (адже усі діти з раннього віку проймалися партійно-комуністичними ідеями), однак основна частина дітей шкільного віку отримали можливість відвідувати школу. Тогочасну ситуацію на західноукраїнських землях можна порівняти з періодом «педагогічного підйому», який настає після криз та депресій.

Стрімке зростання сітки шкіл вимагало не лише коштів та покращення матеріально-технічної бази, а насамперед, – забезпечення кваліфікованими педагогічними кадрами. З цією метою на Рівненщині було відкрито середні педагогічні заклади та вчительські курси. Так, зокрема, у 1939 р. почала працювати перша педагогічна школа в Острозі на базі колишньої вчительської семінарії, а в 1940 р. – дві педагогічні школи – Домбровицька (нині м. Дубровиця) та Дерманська (Здолбунівський р-н) [2, с. 182].

Виховання студентської молоді, яка через кілька років стане основою радянської інтелігенції, потребувало особливої уваги. Адже вплив вихователя на молоду душу становив ту виховну силу, яку не можна замінити ні підручниками, ні системою покарань, ні заохочень. Тому, важливо було закласти необхідні моральні цінності, які б склали основу світоглядних орієнтирів молодого покоління. Рівень підготовки та моральні якості майбутніх учителів перебували у прямій залежності від професійного та наукового потенціалу викладацького складу. Зусилля були спрямовані на вивчення і використання педагогічної спадщини і досвіду радянських педагогів у питаннях виховання, наукову розробку системи навчально-виховної діяльності. Беззаперечним є факт, що педагогічні колективи, безумовно, домоглися певних успіхів в активізації процесу навчання і виховання. Застосовувалися нові методи навчання, що стимулювали розвиток самостійності студентів в оволодінні знаннями [7, с. 205].

Серед існуючих у той період педагогічних концепцій, методів і ідей щодо підготовки вчителів найбільш відповідними історичному моменту виявилися педагогічні ідеї А. С. Макаренка, які автор називав «педагогічною майстерністю». Дозволимо собі процитувати положення відомого педагога, які акцентують увагу на професійних якостях

майбутнього спеціаліста. Навчання полягає «...передусім, в організації характеру педагога, вихованні його поведінки, потім в організації його спеціальних знань і навичок, без яких жоден вихователь не може бути гарним вихователем, не може працювати, тому що в нього не поставлений голос, він не вміє розмовляти з дитиною і не знає, у яких ситуаціях, як краще говорити» [11, с. 144]. «Постановка голосу, міміка, уміння встати, уміння сісти – усе це дуже й дуже важливо для педагога» [10, с. 42]. У зв'язку з цим зростає значення культури мови педагога – показник рівня інтелігентності, освіченості, загальної культури вчителя [12, с. 60].

У роки Великої Вітчизняної війни, в силу об'єктивних обставин, педагогічні заклади краю були закриті. Відновили вони свою діяльність у 1944 р., після звільнення міста радянськими військами та утвердженням нової влади в регіоні. Без сумніву, переборюючи труднощі воєнного часу, педагогічні навчальні заклади проводили велику і різносторонню роботу. Колективи викладачів і студентів відбудовували навчальні приміщення: ремонтували меблі, обладнували студентські гуртожитки і їдальні тощо [7, с. 275–276]. Важкими були умови роботи школи у перші повоєнні навчальні роки. Не вистачало підручників і навчального приладдя. Писали на старих газетах, клаптиках різного паперу. Мало було палива, одягу, взуття, діти погано харчувалися, а то й взагалі були голодні. Ускладнювало роботу школи й те, що склад учнів за віком та сімейним станом був різним.

У таких нелегких умовах моральний чинник відігравав значну роль. Тому, розглядаючи якості майбутнього педагога періоду відбудови, ми виходимо з того, що моральність була найважливішою, базисною характеристикою особистості. Адже як слушно зауважив відомий український педагог К. Д. Ушинський: «У вихованні все має ґрунтуватися на особистості вихователя, тому що виховна сила витікає лише з живого дерева людської особистості... Тільки особистість може впливати на розвиток і визначення особистості, тільки характером можна сформувати характер. Причини такого морального магнетизму сховані глибоко в природі людини» [14, с. 265]. Відтак, радянський учитель мав бути не лише простим ретранслятором цікавої та патріотично-спрямованої інформації, але й бути високоморальною особистістю. Він не мав морального права навчати дітей тим якостям громадянина, якими не володіє сам. Адже, за словами великого дидакта Я.-А. Коменського: «Людина сама природовідповідно розвиває основи свого морального життя – любов і віру, якщо тільки вона виявляє їх на ділі».

Безумовно, перед майбутніми педагогами, які зобов'язувались формувати духовні начала дитини, її прагнення до пізнання, розвиток механізмів моральної саморегуляції поведінки, виховання почуття свободи та відповідальності післявоєнна доба без перебільшення поставила доволі високі моральні вимоги. Значна увага надавалась становленню засад моральної культури, головне завдання якої полягало в тому, щоб соціально

необхідні вимоги суспільства перетворити на внутрішні стимули особистості кожної людини.

У повоєнний період на Рівненщині крім відновлення шкільної мережі, поновлення роботи педагогічних училищ та відкриття нових вищих навчальних закладів, організовувалися короткотермінові педагогічні курси з підготовки вчителів. Щодо шкільництва, то станом на 20 травня 1944 р. в області працювало 488 шкіл: 415 початкових, 70 семирічних і три середні. Кількість учнів становила 50010 осіб, а вчителів було лише 973 особи [3, арк. 1–2]. Тому в західний регіон за направленням прибуло понад 700 учителів, які закінчили педагогічні заклади Східної і Південної України [6].

Для забезпечення регіону вчительськими кадрами відкрили три педагогічні училища – в Острозі, Костополі, Дубно. Дані заклади здійснювали підготовку вчителів початкових класів [6, с. 30]. Особлива увага приділялася забезпеченню педагогічних закладів суспільно-політичною, навчальною, методичною та художньою літературою. Відтак, саме остання була одним із найдієвіших засобів, що були у розпорядженні педагога, за допомогою яких учні педагогічних закладів Рівненщини знайомилися з елементарними правилами літературної мови, засвоювали доступні їхньому вікові лексичні і граматичні норми, привчалися до вживання слова, виходячи із його семантики. Адже, як стверджував свого часу видатний український педагог В. Сухомлинський: «...мовна культура людини – це дзеркало її духовної культури... Чим глибше людина пізнає тонкощі рідної мови, тим тонша її сприйнятливість до гри відтінків слова...» [13, с. 437]. В свою чергу, наявність у мові етичних засобів ще не є грантом високої моральної культури – необхідна активізація цих засобів, яка найкраще виявляється за допомогою ідеалу, прикладу для наслідування, яким для школярів може бути вчитель.

Головне завдання, яке покладалося на педагогічні училища – формування особистості вчителя, який бере участь у громадському житті країни, особистості зі стійкими моральними переконаннями. Адже, як слушно, зауважив Сухомлинський: «Моральний розвиток є складне життя переконань – їх народження, розвиток, зміцнення, вираження у вчинках» [12, с. 308].

Важливою складовою частиною підготовки вчителя початкових класів у навчально-освітніх закладах краю було поєднання теоретичних знань з практичними навиками. Тому згідно з навчальними планами передбачалося проходження педагогічної практики в базовій школі. Практика охоплювала спостереження студентів за навчально-виховним процесом та пробні уроки. Свідомо організований процес спонукав до контакту з дітьми в різних видах діяльності, під час якого формувалися позитивні моральні відносини та відповідні особистісно-етичні якості. Під час практики у майбутніх спеціалістів виховували почуття обов'язку,

відповідальності, чесності, гідності, совісті, гуманності, патріотизму, колективізму, працьовитості, самодисципліни, що є важливою складовою професійної підготовки. Таким чином, процес морального виховання педагога включав формування моральних потреб особистості, спрямованих на самовдосконалення, прагнення до морального ідеалу і високоморальної поведінки як стійких рис характеру. Адже, сформовані моральні потреби виступали спонуканням діяльності людини і сприймалися студентами. Йшлося не просто про підготовку спеціаліста, а «носія і сіяча ідеології серед найширших мас трудящих» [4, арк. 25]. Майбутній керівник дитячого об'єднання повинен і зобов'язаний був допомогти вихованцю пройти шлях морального, соціального, патріотичного становлення. Адже норми моралі перетворюються на суб'єктивну моральність тільки завдяки пізнанню їх дитиною. Моральність для неї, перш за все, почуття, реальний стан і переживання глибокого задоволення, дискомфорту чи страждання. Завдяки цьому моральна свідомість, знання норм поведінки, звичні вчинки набувають морального сенсу [1].

Не дивлячись на складнощі післявоєнного часу, значна увага приділялася якості підготовки фахівців. Не випадково, один із викладачів Рівненського вчительського інституту зазначає: «Після відновлення роботи нашого інституту науково-дослідну роботу вели лише окремі викладачі. Переважна більшість їх була тоді молодими працівниками вищої школи, не мала належного досвіду і вимагала від керівництва досвідчених в цій галузі людей. Зміцнення викладацького складу, підвищення його наукової кваліфікації було в ті роки одним з першочергових завдань колективу» [8, с. 20]. Адже саме в колективі, у спілкуванні, людина розкривається як для інших, так і для самої себе.

На радянського вчителя покладалося завдання: «...не тільки навчати, але й виховати надійних будівничих комунізму. У цьому основне завдання, у цьому запорука наших успіхів. Вчительство, цей численний загін радянської інтелігенції, з честю мав виконати всі завдання, які на нього покладали партія і уряд» [2, с. 185]. Отже, на педагогів радянська влада покладала великі надії, оскільки, працюючи серед широких верств населення, вони були пропагандистами й агітаторами комуністичних ідей.

Багато дітей не встигали у навчанні, а деякі просто не розуміли необхідності навчання за наявності інших, легких шляхів прибутків – жебрацтво, крадіжки, спекуляція. Тому завдання учителя полягало в систематичному проведенні бесід, метою яких було пояснення дітям цілей їх навчання у школі. Саме за допомогою слова вони намагалися виховувати в них почуття обов'язку та відповідальності за власну освіту. Велике значення у навчально-виховному процесі мало дотримання учнями правил поведінки в школі та за її межами, чітке й організоване виконання ними своїх обов'язків. Адже, дисциплінованість, організованість, обов'язок, відповідальність – суттєві ознаки моральної вихованості та

культури школяра. Дотримання моральних норм співжиття у колективі теж потребувало самоорганізації, самодисциплінованості особистості. Припускаємо, що виникла психологічна проблема адаптації до нових умов життєдіяльності. Особливість організації навчального процесу у педагогічних училищах, вікові особливості студентів (найперше – вікова неоднорідність) дають підставу висловити припущення про специфіку перебігу адаптаційного процесу і необхідність створення педагогічних умов, які сприяли б оптимізації цього процесу.

Попри труднощі повоєнного періоду на Рівненщині вдалося відновити систему середньої педагогічної освіти. Адже організація процесу навчання у цей період займала одне з перших місць у соціальній політиці радянської держави та передбачала освітній розвиток молоді. Відтак, предметом постійної уваги партійних, освітянських органів була проблема учительських кадрів. У складних соціально-економічних умовах післявоєнної відбудови вдалося організувати прийом абітурієнтів в педагогічні училища Рівненщини – Острозьке, Костопільське, Дубенське та налагодити випуск спеціалістів. Попри те, що радянська освітня система зазнавала надмірного ідеологічного тиску та жорсткого контролю за змістом навчання, навчально-виховний процес у педагогічних закладах регіону був спрямований не лише на пізнавальні можливості студента, але й в цілому на особистість. Світоглядні, моральні питання не залишалися поза увагою. Відтак вирішувалося завдання виховання гідного громадянина держави, майбутнього спеціаліста зі сформованими професійними та моральними якостями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Виховання особистості: сходження до духовності : наук. видання / І. В. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
2. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Рівненська область / ред. рада вид.: В. Г. Кремень (гол.) [та ін.] ; редкол. тому: Р. М. Постоловський (гол.) [та ін.]. – К. : Знання України, 2010. – 383 с.
3. Державний архів Рівненської області (далі: ДАРО). – Ф. Р-2. – Оп. 2. – Спр. 3а.
4. ДАРО. – Ф. Р-2. – Оп. 4. – Спр. 92.
5. Джура О. Д. Освіта як система творення та ретрансляції знань і культури / О. Д. Джура // Мультиверсум. Філософський альманах : зб. наук. праць / гол. ред. В. В. Лях. – К., 2009. – Вип. 81. – С. 178–191.
6. Добровичська В. А. Підготовка вчительських кадрів у педагогічних училищах Рівненщини (1939–1950-ті рр) / В. А. Добровичська // Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – Вип. 2. – С. 28–34.
7. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР (1917–1967). –

- К. : Рад. школа, 1967. – 484 с.
8. Кужій А. І. Вирощуємо молоді кадри / А. І. Кужій // Ровенський державний педагогічний інститут (1940–1965). – Львів : Каменяр, 1966. – С. 32.
  9. Козій М. У щасливу путь / М. Козій, М. Білодід // Сталінський шлях (Острог). – 1947. – 29 червня.
  10. Макаренко А. С. Из лекции «Воспитание в семье и школе» 8 февраля 1939 г. / А. С. Макаренко // Хрестоматия по педагогике / сост. С. Н. Полянский : учеб. пособ. для учащихся педучилищ. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Просвещение, 1972. – С. 40–42.
  11. Макаренко А. С. Коллектив и воспитание личности / А. С. Макаренко. – М. : Педагогика, 1972. – 336 с.
  12. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. ; за ред. І. А. Зязюна. – 2-ге вид., доп. і переробл. – К. : Вища школа, 2004. – 349 с.
  13. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5-ти т. / В. О. Сухомлинський. – Київ : Радянська школа, 1977. – Т. 3. – 649 с.
  14. Ушинский К. Д. Избранные педагогические произведения / К. Д. Ушинский. – М. : Просвещение, 1968. – 558 с.